

7. Jazykové areály

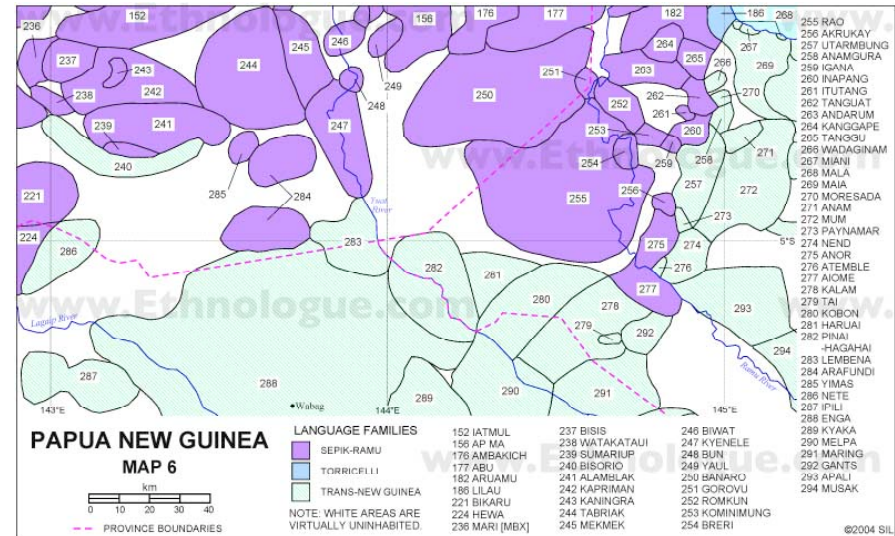
1. Příklad I: oblast řeky Karawari (Nová Guinea)

- na Nové Guinei množství malých JA
- někdy je celá Nová Guinea chápána jako JA: některé typické struktury (např. SOV, postpozice) pronikly i do novoguinejských austronéských jazyků apod.

Jazyky v kontaktu

ALAMBLAK: 1,5k (2000), rodina *Sepik Hill*
 YIMAS: 300 (2000), rodina *Nor-Pondo*
 ENGA: 165k (1981), rodina *East New Guinea Highlands*

- typologicky jsou ENGH jazyky značně odlišné od jazyků oblasti kolem řeky Sepik
- kontakt ALAMBLAK–YIMAS: ALAMBLAK je početnější, YIMAS je prestižnější
 - a) obchod: existuje pidginizovaná forma YIMASU používaná mluvčími jazyků YIMAS, ARAFUNDI a ALAMBLAK
 - b) interetnické sňatky díky exogamním sňatkům: malá yimasská komunita si vybírá ženy z alamblocké vesnice Chimbut; interference z j. ALAMBLAK v jejich varietě j. YIMAS, té jsou vystaveny děti do 10 let
- většinou ALAMBLAK > YIMAS, mj. základní slovní zásoba
- ENGA je velký místní jazyk silné etnické skupiny
- možná difuze někt. rysů na diachronní úrovni pra-jazyků

1. palatální konsonanty
2. sufixální posesivní konstrukce
3. komplexní systém časů
4. centrální vokály (dva nebo víc)
5. sufix PL u zájmen
6. komplexní systém kompozice u sloves
7. adverbialní inkorporace (1/2)
8. přímá kauzace se slovesem „držet/dostat“ (3a/4)
9. zvl. způsob adverbialní subordinace
10. kauzativum na *-(a)sa* u jedné třídy sloves
11. nepřímá kauzace se slovesem „řít“ (3b/5)
12. zvl. *switch-reference* konstrukce (6/7)

YIMAS	ALAM.	ENGA
+	+	+g
+g	+g	+g
+	+g	+g
+	+	–
+	+	–
+	+	–
+	+g?	–
+	+	–
+	–	+g
+	–	+
–	+	+g

- (1) YIMAS (Foley 1986: 266)
pu- kwanan- kulanay -tut
 3PL- **bezcílně**- chodit REM.PT
 „bezcílně se procházeli“
- (2) ALAMBLAK (Foley 1986: 266)
yěnr nur -nheh -měr -r
 dítě plakat **-naoko** -REM.PT -3SG.M
 „dítě předstíralo, že pláče“
- (3) YIMAS (Foley 1986: 266-267)
 a. *na- ka- tal- kwalca-t*
 3SG.O- 1SG.S- **držet**- vstát -PF
 „vzbudil jsem ho“
 b. *yan na- mpu- tumi- wapal*
 strom 3SG.O- 3PL.S- **říct**- vylézt
 „přiměli ho vylézt na strom“
- (4) ALAMBLAK (Foley 1986: 267)
kat- kkah -mě -t -a
dostat- horký -REM.PT 3SG.F.S -1SG.O
- (5) ENGA (Foley 1986: 267)
énda dóko Wápaka pe-ná l-é-a
 žena ART Wabag jít-3SG **říct**-IM.PT-3SG
 „přiměl tu ženu jít do Wabagu“
- (6) ALAMBLAK (Foley 1986: 267)
na hingna-mě-t-a mēfha-t fa-mě-t-a
 1SG pracovat-REM.PT-**DS**-1SG hlava-F jít-REM.PT-3SG.F.S-1SG.O
 „pracoval jsem a bolela mě hlava“
- (7) ENGA (Foley 1986: 267)
nambá p-e-ó-pa baa-mé kalái p-i-á
 1SG jít-PT-1SG-**DS** 3SG-ERG práce dělat-IM.PT-3SG
 „šel jsem a on pracoval“

2. Konceptuální vymezení

Motto: „[W]hat we understand about linguistic areas is depressingly meager, compared to what we don't understand about them.“ (Thomason 2001: 99)

Terminologie

- něm. *Sprachbund* „jazykový svaz“ (Trubeckoj 1928)
- angl. *Sprachbund*, lg. *union/league/association, convergence area, diffusion area*
- angl. většinou *linguistic area* „jazykový areál“

Některé definice

- „A linguistic area [is] an area in which several linguistic traits are shared by the languages of the area and [in which] furthermore, there is evidence (linguistic and non-linguistic) that contact between speakers of the languages contributed to the spread and/or retention of these traits and thereby to a certain degree of linguistic uniformity of the area.“ (Sherzer 1973: 760)
- „[A] linguistic area is a geographical region containing a group of three or more languages that share some structural features as a result of contact rather than as a result of accident or inheritance from a common ancestor.“ (Thomason 2001: 97)

Kritéria

- i. *počet jazyků v JA*
 - tři a více jazyků; koncept JA je třeba odlišit bilaterálního jaz. kontaktu (Thomason 2001)
 - ale: otázka, zda existují kvalitativní rozdíly mezi mechanismy a výsledky bilaterálního jazykového kontaktu a mecha-

nismy a výsledky multilaterálních jazykových kontaktů v rámci JA, nebyla dosud zodpovězena

ii. *genealogická příslušnost jazyků v JA*

- JA vs. jazyková rodina (Trubeckoj 1928)
- ve většině JA jsou aspoň některé jazyky genealogicky příbuzné, někdy jde o jazyky z různých podskupin jedné rodiny, např. balkánský JA, etiopský JA
- genealogická (ne)příbuznost jazyků a její míra je pro ustavení JA irelevantní, pokud jsme schopni odlišit prvky vzniklé kontaktem od prvků zděděných (Thomason 2001)
- otázka evidence:
- a) CIRKUMSTANCIALISMUS (např. Sherzer 1976): sbírka areálních shod bez ohledu na jejich původ; srov. areální typologie (Dahl 2001)
- b) HISTORISMUS (většinový přístup): je třeba analyzovat původ areálních shod; jen shody vzniklé díky jaz. kontaktu (mezijazykovou difuzí) indikativní pro JA

iii. *počet a druh jazykových rysů JA*

- jeden sdílený prvek nestačí k ustavení JA; historicky nepravděpodobný scénář (Thomason 2001)
- jeden sdílený prvek stačí k ustavení JA, limitní případ (např. Masica 1976)
- SLABÉ vs. SILNÉ JA (Campbell et al. 1986, Thomason 2001)
- druh jaz. rysů: hůře přejímatelné a více integrované rysy definují JA lépe než snadno přejímatelné a méně integrované
- zvláště: gramatické struktury, nejen lexikální prvky (Thomason 2001)

iv. *hranice JA*

- otázka: jsou JA jednoznačně geograficky vymežitelné? musejí být JA definovány svazkem izoglos?
- otázka UNIVERZALITY: musejí být všechny definitorní rysy daného JA přítomny ve všech jazycích tohoto JA?
- ne; nezbyly by žádné JA (Thomason 2001)
- odpověď je kontinuum: CENTRÁLNÍ vs. PERIFERNÍ jazyky v rámci JA (Emeneau 1980, Campbell et al. 1986, Thomason 2001)
- rysy JA jsou distribuovány nerovnoměrně, protože se šíří difuzí (v růz. dobách, v růz. směrech atd.), podobně jako v geografické dialektologii (Thomason 2001)
- otázka EXKLUZIVITY: musejí být rysy daného JA přítomny pouze v jazycích tohoto JA?
- ne; např. pokud urč. rys pochází z urč. jazyka, bude se vyskytovat i v příbuzných jazycích mimo daný JA (Thomason 2001)
- JA se mohou překrývat (Jakobson 1944, Haarman 1976 aj.)

Typologie JA

- zvl. Thomason & Kaufman 1975
- a) intenzivní multilingvismus (mechanismus: přejímání)
- b) masivní jazyková směna (mechanismus: akviziční interference)
- c) postupná dlouhodobá difuze bez intenzivního multilingvismu a masivní jazykové směny (oba mechanismy)

- každý JA má vlastní kontaktní historii, jde o různé „směsi“ sociálních procesů, kontaktních situací a kontaktních mechanismů
- rychlost kulturní difuze je menší než rychlost jazykové difuze
- difuze obecného strukturního vzorce, nikoli nutně strukturních detailů, „variance na dané téma“

3. *Jednotlivé jazykové areály: referáty*

- balkánský
- dunajský/středoevropský
- baltský (*Circum-Baltic*)
- severní Euroasie
- jihoasijský/indický
- etiopská vysočina
- mesoamerický
- sz. pacifické pobřeží Sev. Ameriky
- Arnhem Land
- sz. New Britain, Papua Nová Guinea
- a mnoho dalších!

4. *Standard Average European (SAE)*

Terminologie

- termín SAE pochází od B. L. Whorfa, ten ho ale užívá v kontextu jazykového relativismu (viz citace)
- od 90. let 20. st. přejat typology (EUROTYP aj.) jako termín pro evropský jazykový areál

- Bechert 1990, Dahl 1990, Haspelmath 1998, 1999, 2001, König & Haspelmath 1999
- jádrem je van Auwerova *Charlemagne area* „areál Karla Velikého“ (1998)

“[...] we always seem to assume that the linguistic analysis made by our group reflects reality better than it does. The SAE microcosm has analyzed reality largely in terms of what it calls ‘things’ (bodies and quasi-bodies) plus modes of existential but formless existence that it calls ‘substances’ or ‘matter.’ It tends to see existence through a binomial formula that expresses any existent as a spatial form plus a spatial formless continuum related to the form, as contents is related to the outlines of its container. Nonspatial existents are imaginatively spatialized and charged with similar implications of form and continuum. Very many of the gestures made by English-speaking people [...] serve to illustrate, by a movement in space, not a real spatial reference but one of the nonspatial references that our language handles by metaphors of imaginary space.”

Whorf, Benjamin Lee. 1941 [1956]. The relation of habitual thought and behavior to language. In: Whorf, Benjamin Lee. *Language, culture, and personality: essays in memory of Edward Sapir*; Carroll, John B. (ed.) *Language, thought, and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jazyky

- a) NUKLEUS: holandština, němčina, francouzština, (sev.) italština
- b) JÁDRO: ostatní germánské a románské, záp. a j. slovanské, balkánské
- c) PERIFERIE: vých. slovanské, baltské, balto-finské, maďarština; baskičtina, maltština, arménština, gruzínština
- d) nepatří sem: keltské!
- větš. jazyků je indoevropských, ale sdílejí i mnoho inovací
- jednotlivé SAE rysy mají různou distribuci, nukleus–jádro–periferie je nejčastěji modelována pomocí tzv. izopleť (hranice stejného počtu sdílených rysů mezi jazyky)

Vybrané rysy

- i. existence určitých a neurčitých členů
 - ii. prominence subjektového značení proživatelé (tzv. agentivních proživatelů)
 - iii. dativní externí posese
 - iv. synkretické značení komitativu a instrumentu
 - v. neexistence morfologického značení pádových vztahů na substantivech
 - vi. tzv. částicový komparativ; standard komparace je uvozen konjunkcí
 - vii. *mít*-perfektum (někdy komplementárně s *být*-perfektem)
 - viii. participiální pasivum
 - ix. prominence antikauzativ
 - x. ne pro-drop; obligatornost osobních zájmen
 - xi. negativní pronominálie se pojí s afirmativním tvarem slovesa
 - xii. diferenciacie intenzifikátorů od reflexiv
 - xiii. zdvořilostní distinkce v osobních zájmenech
 - xiv. relativní věty uvozeny relativními zájmeny, tj. relativizátory, které značí syntaktickou roli řídicího členu v relativní klauzi
 - xv. předsazení slovesa v přímých polárních otázkách
 - xvi. internominální koordinace typu „A a B“
 - xvii. fonologické labiální samohlásky
 - xviii. fonologická délka samohlásek
 - xix. slovosled AVO/SV
 - xx. iniciální pozice interogativa
- např. dativní externí posese (EP)
 - od portugalštiny na z. po ruštinu na sv. a řečtinu na jv., včetně baskičtiny, maltštiny a maďarštiny, ale bez záp. a sev. periferie
 - velština, bretonština, angličtina vůbec nemají EP

– nordické, balto-finské mají jen lokativní (ne-dativní) EP
 – asijské IE jazyky pův. EP měly – kromě arménštiny, ale ztratily ji

- (8) Haspelmath 1999
- a. *lagunari apurtu diogu besoa*
 přítel.DEF.DAT zlomit AUX.A1PL.O3SG.RSG paže.DEF.ABS
 „zlomili jsme kamarádovi ruku“ (baskičtina)
 - b. *die Mutter wusch dem Kind die Haare*
 „matka myla dítěti vlasy“ (němčina)
 - c. *a kutya beleharapott a szomszédnak a lábába*
 DEF pes zakousnout.se.PT DEF soused.DAT DEF noha.POSS3SG.ILL
 „pes se zakousl sousedovi do nohy“ (maďarština)
 - d. *on njančil mne detej*
 „hlídal mi děti“ (ruština)
 - e. *tu épese mja pëtra sto kapó*
 „spadl mu kámen na kapucu“ (řečtina)
- některé rysy SAE jsou cross-lingvisticky velmi řídké, tj. téměř exkluzivně evropské, např. dativní EP, tzv. částicový komparativ
 - další rysy oddělují SAE od okolních jazyků, např. fonologická délka samohlásek, slovosled AVO/SV
 - další rysy, které SAE jazyky sdílejí, jsou dost běžné, např.
- xxi. konsonantické skupiny v onsetu slabiky
 - xxii. akuzativně-nominativní alineeace
 - xxiii. kongruence slovesa s argumentem S/A (subjektem)
 - xxiv. rozlišují přímý vs. nepřímý objekt

5. Areální typologie

Areální typologie se zabývá geografickou distribucí typologicky relevantních jazykových rysů. Na rozdíl od klasické areální lingvistiky jí jde méně o výzkum jednotlivých jazykových areálů a více o kontinentální a globální distribuci jednotlivých jazykových struktur (budeme ilustrovat na vybraných příkladech). Osvětlíme si pojem makroareálu a všimneme si problémů, které makroareálová distribuce jazykových struktur působí metodě typologického samplování. Uvedeme si některé souvislosti mezi lingvistikou, geografii a genetikou, mj. rozlišení jazykově-populačních areálů na tzv. expanzivní a reziduální zóny.

Vybraná literatura

- Aikhenvald, Alexandra Y. and R. M. W. Dixon (eds.) 2001. *Areal diffusion and genetic inheritance: problems in comparative linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Bechert, Johannes, Giuliano Bernini & Claude Buridant (eds.) 1990. *Towards a typology of European languages* (Empirical Approaches to Language Typology 8). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dahl, Östen. 1990. Standard Average European as an exotic language. In: Bechert et al. 1990, 3-8.
- Campbell, Lyle. 2002. *Areal linguistics: A closer scrutiny*. 5th NWCL International Conference: Linguistic Areas, Convergence, and Language Change, 22-23 November 2002, University of Manchester.
- Campbell, Lyle, Terrence Kaufman & Thomas C. Smith-Stark. 1986. Meso-America as a linguistic area. *Language* 62, 530-570.
- Dahl, Östen. 2001. Principles of areal typology. In: Haspelmath, Martin, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher & Wolfgang Raible (eds.) *Language typology and language universals: an international handbook*, Vol. 2. 1456-1470. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dixon, R. M. W. 1997. *The rise and fall of languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dryer, Matthew S. 1989. Large linguistic areas and language sampling. *Studies in Language* 13, 257-292.
- Emeneau, Murray B. 1980. *Language and linguistic area*. Stanford: Stanford University Press.
- Giger, Markus. 2004. 55 let po Garvinovi: Čeština a standardní průměrná evropština. In: Hladká, Zdena & Petr Karlík (eds.) *Čeština – univerzália a specifika*, 5. Praha: Lidové noviny. 58-66.
- Haspelmath, Martin. 1998. How young is Standard Average European? In: *Language Sciences* 20, 271-287.
- Haspelmath, Martin. 1999. External possession in a European areal perspective. In: Payne, Doris L. & Immanuel Barshi (eds.) *External possession*. (Typological Studies in Language, 39.) Amsterdam: Benjamins. 109-135.
- Haspelmath, Martin. 2001. The European linguistic area: Standard Average European. In: Haspelmath, Martin, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher & Wolfgang Raible (eds.) *Language typology and language universals. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft)* Berlin & New York: de Gruyter. 1492-1510.
- Haspelmath, Martin, Matthew S. Dryer, David Gil, Bernard Comrie (eds.) 2005. *World atlas of linguistic structures: An interactive cross-linguistic database for typological research*. (Book with interactive CD-ROM). Oxford: Oxford University Press.
- Heath, Jeffrey. 1978. *Linguistic diffusion in Arnhem Land*. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- Helmbrecht, Johannes. *Typologie und Diffusion von Höflichkeitspronomina in Europa*. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt (ASSIDUE), Nr. 18.
- Jakobson, Roman. 1931. Über die phonologischen Sprachbünde. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4, 234-240.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria and Bernhard Wälchi. 2001. The Circum-Baltic languages: an areal-typological approach. In: Dahl, Östen & Maria Koptjevskaja-Tamm (eds.) *Circum-Baltic languages*. 615-750. Amsterdam: Benjamins.
- König, Ekkehard & Martin Haspelmath. 1999. Der europäische Sprachbund. In: Reiter, Norbert (ed.) *EuroLinguistik*. Wiesbaden: Harrassowitz. 111-127.
- Masica, Colin P. 1976. *Defining a linguistic area: South Asia*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nichols, Johanna. 1992. *Linguistic diversity in space and time*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nichols, Johanna & David A. Peterson. 1996. The Amerind personal pronouns. *Language* 72, 336-71.
- Ramat, Paolo & Thomas Stolz (eds.) 2002. *Mediterranean languages: papers from the MEDTYP workshop, Tirrenia, June 2000*. Bochum: Brockmeyer.
- Sandfeld, Kristian. 1930. *Linguistique balkanique: Problèmes et résultats*. (Collection Linguistique, Publication par la Société de Linguistique de Paris, 31.) Paris: Champion.